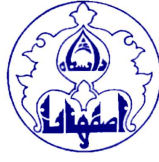

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه اصفهان
دانشکده علوم اداری و اقتصاد
گروه اقتصاد

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم اقتصادی

اندازه گیری و تحلیل اقتصاد زیرزمینی و فرار مالیاتی در ایران

دوره مورد بررسی: ۱۳۸۷-۱۳۵۷

استاد راهنما:

دکتر مرتضی سامتی

استاد مشاور:

دکتر هادی امیری

پژوهشگر:

مسلم آل بوسویلم

خرداد ۱۳۹۰

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات، ابتکارات
و نوآوری های ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه
متعلق به دانشگاه اصفهان است.

دانشگاه اصفهان

دانشکده علوم اداری و اقتصاد

گروه اقتصاد

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته علوم اقتصادی آقای مسلم آل بوسولیم

تحت عنوان

اندازه گیری و تحلیل اقتصاد زیرزمینی و فرار مالیاتی در ایران

دوره مورد بررسی: ۱۳۸۷-۱۳۵۷

در تاریخ ۹۰/۳/۲۱ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه عالی به تصویب نهایی رسید.

۱- استاد راهنمای پایان نامه دکتر مرتضی سامتی با مرتبه علمی دانشیار..... امضا

۲- استاد مشاور پایان نامه دکتر هادی امیری با مرتبه علمی استادیار..... امضا

۳- استاد داور داخل گروه دکتر خدیجه نصراللهی با مرتبه علمی دانشیار..... امضا

۴- استاد داور خارج از گروه دکتر حسین رضایی با مرتبه علمی استادیار..... امضا

سپاسگزاری

با دلی سرشار از خضوع، خشوع و عشق نسبت به ذات اقدس خداوندی، وی را شکر و سپاس می‌گوییم که شایستگی تحصیل و پوییدن راه علم و تحقیق را به من عطا فرمود. همچنین بر خود واجب می‌دانم مراتب تقدیر و قدردانی خالصانه و صمیمانه خود را تقدیم عزیزانی نمایم که بدون پشتیبانی و مساعدت‌های ایشان طی این طریق بسیار دشوار می‌نمود:

- استاد راهنمای بزرگوارم دکتر مرتضی سامتی که پشتوانه غنی علمی، معنوی و اخلاقی ایشان توشه ارزشمندی بود که قرین این راه گردید. از ایشان بی‌نهایت سپاسگزارم و امیدوارم که شایستگی شاگردی ایشان را برای همیشه داشته باشم.
- وظیفه خود می‌دانم مراتب سپاس و احترام خویش را از استاد مشاورم جناب آقای دکتر هادی امیری که با دقت و حوصله فراوان این کار را مطالعه نموده و با بیان نقطه نظرات ارزشمندشان به غنای بیشتر این کار افزودند، اظهار دارم.
- همچنین از اساتید داور، سرکار خانم دکتر خدیجه نصراللهی و جناب دکتر حسین رضایی به خاطر همکاری صمیمانه‌شان و نقطه نظرات مفیدشان کمال تشکر و قدردانی را دارم.
- در خاتمه از تمامی دوستان با محبت دوران تحصیلم که هریک به نحوی اینجانب را در تهیه و پیشبرد این کار، کمک و یاری نموده‌اند تشکر کرده، موفقیت روزافزونشان را از درگاه ایزدی خواستارم.

تقدیم به

پدر فداکار و مادر مهربانم

به پاس تعبیر عظیم و انسانی شان از کلمه ایثار و از خودگذشتگی
به پاس عاطفه سرشار و گرمای وجودشان که در این سردترین روزگار ان بهترین پشتیبان است
به پاس قلب های بزرگشان که فریادس است و ترس در پناهاشان به شجاعت می گراید
و به پاس محبت های بی دریغشان که هرگز فروکش نمی کند

و تقدیم به

خواهرم که همچون ماه

و برادران مهربانم

که همچون ستاره

در آسمان زندگی ام می درخشند.

چکیده

یکی از مهمترین بخش‌های اقتصادی یک کشور، که اغلب از دید سیاست‌گذاران پنهان می‌ماند، بخش زیرزمینی است. این بخش به علت ماهیت پنهان و فرار از ثبت در حساب‌های ملی، از دید اقتصاددانان دور مانده و باعث می‌شود از اثربخشی تصمیمات اتخاذ شده کاسته شده و اقتصاد از دستیابی به اهداف مورد نظر باز ماند. یکی از بخش‌های درگیر در این زمینه، نظام مالیاتی یک کشور است. از یک طرف افزایش در نرخ‌های مالیاتی، افراد را به سمت فعالیت در بخش زیرزمینی اقتصاد سوق می‌دهد. از طرف دیگر افزایش در حجم اقتصاد زیرزمینی، غالباً منجر به عدم ثبت فعالیت‌ها در حساب‌های رسمی و افزایش فرار مالیاتی می‌شود.

محققین مختلف، از روش‌های متفاوتی جهت برآورد حجم اقتصاد زیرزمینی استفاده نموده‌اند. هر کدام از این روش‌ها، علاوه بر مزایای جداگانه، دارای مشکلات و معایبی هستند. از این رو، یکی از مزایای این تحقیق استفاده از دو روش، جهت مقایسه و بررسی دقیق‌تر حجم اقتصاد زیرزمینی است. لذا در این تحقیق سعی شده حجم اقتصاد زیرزمینی و فرار مالیاتی از دو روش "علل چندگانه-شاخص چندگانه" و تقاضای نقد محاسبه شده و رابطه میان حجم اقتصاد زیرزمینی و فرار مالیاتی در ایران مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد.

نتایج روش "علل چندگانه-شاخص چندگانه" نشان می‌دهد که اندازه نسبی فعالیت‌های زیرزمینی در دوره ۱۳۸۷-۱۳۵۷ روندی افزایش داشته، به طوری که حجم متوسط این فعالیت‌ها در این دوره ۳۱ ساله ۱۴۰۱ درصد است. این نتایج همچنین نشان دهنده تاثیر بیشتر بار مالیات مستقیم بر اقتصاد زیرزمینی نسبت به بار مالیات غیر مستقیم است. علاوه بر آن، نتایج این روش نشان از مقدار ۲۵۷۰ میلیارد ریالی فرار مالیاتی در ایران دارد. نتایج روش تقاضای نقد نیز، نشان از حجم تقریباً ۳۱ هزار میلیارد ریالی فعالیت‌های زیرزمینی و حجم متوسط ۲ هزار میلیارد ریالی فرار مالیاتی در ایران طی دوره مورد بررسی دارد. همان طور که از مباحث نظری مشخص است یکی از دلایل افزایش فرار از مالیات، رشد حجم اقتصاد زیرزمینی در ایران است. لذا به نظر می‌رسد جهت مقابله با فرار مالیاتی بایستی توجه ویژه‌ای به پدیده اقتصاد زیرزمینی نمود. در این مسیر، کنترل نرخ‌های مالیاتی، کاهش محدودیت‌های تجاری، کاهش بیکاری و کاهش حجم دولت می‌تواند راهگشا باشد.

واژگان کلیدی: اقتصاد زیرزمینی - فرار مالیاتی - روش "علل چندگانه-شاخص چندگانه" - روش تقاضای نقد

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول : کلیات تحقیق

۱-۱- مقدمه	۱
۲-۱- شرح و بیان مساله تحقیقی	۲
۳-۱- اهداف تحقیق	۳
۴-۱- اهمیت و ارزش تحقیق	۳
۵-۱- کاربرد نتایج تحقیق	۵
۶-۱- فرضیه ها و سوالهای تحقیق	۵
۷-۱- مفاهیم و تعاریف	۶
۱-۷-۱- اقتصاد زیرزمینی	۶
۲-۷-۱- نرخ مالیات	۶
۳-۷-۱- بار مالیاتی	۶
۴-۷-۱- فرار مالیاتی	۷
۸-۱- قلمرو تحقیق	۷
۱-۸-۱- قلمرو موضوعی	۷
۲-۸-۱- قلمرو مکانی	۷
۳-۸-۱- قلمرو زمانی	۷
۹-۱- خلاصه	۸

فصل دوم : مبانی نظری و پیشینه تحقیق

۱-۲- مقدمه	۹
۲-۲- تعریف اقتصاد زیرزمینی	۱۰
۳-۲- روشهای اندازه گیری اقتصاد زیرزمینی	۱۱
۱-۳-۲- روشهای کلان پولی	۱۱
۱-۱-۳-۲- روش نسبت نقدینگی	۱۱
۲-۱-۳-۲- روش برآورد حجم نقل و انتقالات	۱۳
۳-۱-۳-۲- روش تقاضای نقد	۱۴
۲-۳-۲- روشهای کلان غیر پولی	۱۶
۱-۲-۳-۲- اختلاف در حسابهای ملی	۱۶
۲-۲-۳-۲- اختلاف بین درآمد و هزینه خانوار	۱۶
۳-۲-۳-۲- روش نهاده فیزیکی (مصرف برق)	۱۶

عنوان	صفحه
۲-۳-۲-۴- مطالعه بازار کار	۱۷
۲-۳-۳- سایر روش‌ها	۱۷
۲-۳-۳-۱- روش فازی	۱۷
۲-۳-۳-۲- روش شاخص چندگانه - علل چندگانه (MIMIC)	۱۸
۲-۴- تعریف فرار مالیاتی و جایگاه آن در ادبیات اقتصادی	۲۰
۲-۵- عوامل مؤثر بر فرار مالیاتی	۲۴
۲-۵-۱- پایین بودن فرهنگ مالیاتی	۲۴
۲-۵-۲- معافیت‌های وسیع و متنوع	۲۵
۲-۵-۳- عدم ارسال اظهارنامه	۲۵
۲-۵-۴- فساد مأموران مالیاتی	۲۵
۲-۵-۵- مشکلات مربوط به تشخیص علی‌الرأس مالیات	۲۶
۲-۵-۶- قوانین پیچیده و متعدد مالیاتی	۲۶
۲-۵-۷- نظام اطلاعاتی ضعیف	۲۶
۲-۵-۸- عدم توجه به قوانین، مشوق‌ها و مجازات‌ها	۲۶
۲-۵-۹- اعتماد عمومی به دولت و مردم	۲۷
۲-۶- فرار مالیاتی و اقتصاد زیرزمینی	۲۸
۲-۷- پیشینه و تاریخچه تحقیق	۳۱
۲-۷-۱- مطالعات خارجی	۳۱
۲-۷-۲- مطالعات داخلی	۳۳
۲-۸- خلاصه	۳۸

فصل سوم : روش تحقیق

۳-۱- مقدمه	۳۹
۳-۲- روش‌شناسی تحقیق	۴۰
۳-۳- نوع و روش تحقیق	۴۲
۳-۴- نحوه جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات تحقیق	۴۲
۳-۵- قلمرو تحقیق	۴۳
۳-۶- ابزار بکار رفته جهت تجزیه و تحلیل	۴۳
۳-۷- روش "شاخص چندگانه-علل چندگانه"	۴۳
۳-۸- علل و آثار گسترش اقتصاد زیرزمینی	۴۶
۳-۸-۱- علل گسترش اقتصاد زیرزمینی	۴۶

عنوان	صفحه
۳-۸-۱-۱- بار مالیاتی مستقیم و غیر مستقیم	۴۶
۳-۸-۱-۲- حجم دولت	۴۸
۳-۸-۱-۳- محدودیت‌های تجاری	۴۸
۳-۸-۱-۴- بیکاری	۴۹
۳-۸-۱-۵- تورم	۴۹
۳-۸-۲- آثار اقتصاد زیرزمینی	۴۹
۳-۸-۲-۱- تولید ناخالص داخلی	۴۹
۳-۸-۲-۲- تقاضا برای پول در گردش	۵۰
۳-۹- الگوی پیشنهادی برای اندازه‌گیری اقتصاد زیرزمینی در ایران	۵۰
۳-۱۰- خلاصه	۵۱

فصل چهارم : برآورد و تجزیه و تحلیل حجم اقتصاد زیرزمینی و فرار مالیاتی

۴-۱- مقدمه	۵۲
۴-۲- معرفی متغیرها	۵۳
۴-۳- نتایج الگوی "شاخص چندگانه-علل چندگانه"	۵۳
۴-۴- برآورد حجم نسبی و مطلق اقتصاد زیرزمینی در ایران	۵۷
۴-۵- برآورد حجم اقتصاد زیرزمینی و فرار مالیاتی با استفاده از روش تقاضای نقد	۶۳
۴-۶- مقایسه حجم اقتصاد زیرزمینی و فرار مالیاتی برآورد شده با استفاده از دو روش	۶۷
۴-۷- تحلیل رابطه میان اقتصاد زیرزمینی و فرار مالیاتی	۶۸
۴-۷- خلاصه	۶۹

فصل پنجم : جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

۵-۱- مقدمه	۷۰
۵-۲- مروری بر یافته‌های تحقیق	۷۱
۵-۳- نتایج بررسی فرضیه‌ها	۷۲
۵-۴- محدودیت‌های تحقیق	۷۳
۵-۵- پیشنهادها	۷۴
۵-۶- مسیرهای آتی تحقیق	۷۵
پیوست	۷۷
منابع و مأخذ	۸۰

فهرست شکل‌ها

صفحه	عنوان
۲۹.....	شکل ۱-۲ : فرار از مالیات در حالت عدم اطمینان
۴۴.....	شکل ۱-۳ : نمودار مسیر در مدل کامل معادلات ساختاری
۴۵.....	شکل ۲-۳ : نمودار مسیر مدل "شاخص چندگانه-علل چندگانه"
۴۷.....	شکل ۳-۳ : انتخاب بهینه کار- فراغت
۵۱.....	شکل ۴-۳ : الگوی پیشنهادی برای اندازه‌گیری اقتصاد زیرزمینی ایران
۵۶.....	شکل ۱-۴ : نتایج برآورد مدل منتخب جهت اندازه‌گیری اقتصاد زیرزمینی
۵۸.....	شکل ۲-۴ : روند تغییرات شاخص اقتصاد زیرزمینی
۵۹.....	شکل ۳-۴ : روند تغییرات اندازه نسبی اقتصاد زیرزمینی
۵۹.....	شکل ۴-۴ : روند تغییرات اندازه مطلق اقتصاد زیرزمینی
۶۵.....	شکل ۵-۴ : روند تغییرات حجم اقتصاد زیرزمینی محاسبه شده با روش تقاضای نقد
۶۵.....	شکل ۶-۴ : روند تغییرات اندازه فرار مالیاتی محاسبه شده با روش تقاضای نقد
۶۷.....	شکل ۷-۴ : روند تغییرات اندازه اقتصاد زیرزمینی بدست آمده از دو روش
۶۸.....	شکل ۸-۴ : روند تغییرات اندازه فرار مالیاتی بدست آمده از دو روش
۶۹.....	شکل ۹-۴ : روند تغییرات حجم اقتصاد زیرزمینی و فرار مالیاتی بدست آمده از روش MIMIC
۶۹.....	شکل ۱۰-۴ : روند تغییرات حجم اقتصاد زیرزمینی و فرار مالیاتی بدست آمده از روش تقاضای نقد

فهرست جدول‌ها

عنوان	صفحه
جدول ۴-۱: معرفی متغیرهای بکار رفته در روش "شاخص چندگانه-علل چندگانه"	۵۳
جدول ۴-۲: نتایج برآورد مدل‌های مختلف با کمک روش "شاخص چندگانه-علل چندگانه"	۵۴
جدول ۴-۳: معیارهای برازش جهت مقایسه مدل‌های مختلف	۵۵
جدول ۴-۴: اندازه نسبی اقتصاد زیرزمینی ایران در سال ۱۳۷۰ در مطالعات مختلف	۵۸
جدول ۴-۵: نتایج برآورد اقتصاد زیرزمینی در اقتصاد ایران	۶۱
جدول ۴-۶: مقایسه نتایج چند تحقیق جهت اندازه‌گیری اقتصاد زیرزمینی با روش MIMIC	۶۳
جدول ۴-۷: نتایج برآورد اقتصاد زیرزمینی با کمک روش تقاضای نقد	۶۶

فصل اول

کلیات تحقیق

۱-۱- مقدمه

تجزیه و تحلیل فعالیت‌های زیرزمینی و فرار مالیاتی با توجه به پنهان بودن این دو متغیر از دید سیاست‌گذاران و تاثیر آن بر سیاست‌های اتخاذ شده اقتصادی از اهمیت بالایی برخوردار است. از این رو هدف اصلی این تحقیق، تجزیه و تحلیل ارتباط میان این دو متغیر می‌باشد. در این فصل ضمن شرح و بیان مساله تحقیق، به بررسی اهمیت و جایگاه موضوع پرداخته خواهد شد. در ادامه نیز اهداف و فرضیه‌های تحقیق بیان خواهد شد.

۱-۲- شرح و بیان مساله تحقیقی

پدیده‌ای که در این تحقیق به بررسی و اندازه‌گیری آن پرداخته می‌شود، به اقتصاد زیرزمینی مشهور است. اقتصاد زیرزمینی که از آن به تعبیر مختلفی مانند اقتصاد غیر رسمی^۱، سیاه^۲، موازی^۳، پنهان^۴، سایه‌ای^۵، ثبت نشده^۶، گزارش نشده^۷، نامنظم^۸، غیر قابل مشاهده^۹ نیز یاد شده است، بعد از جنگ جهانی دوم و به دنبال حضور وسیع دولت در عرصه اقتصاد و در نتیجه ایجاد انگیزه‌های قوی در عاملان اقتصادی برای حرکت به سمت بخش زیرزمینی مورد توجه قرار گرفت و طی دهه‌های اخیر ادبیات آن پیشرفت قابل توجهی داشته و اقتصاددانان با پی‌بردن به اهمیت این موضوع، سعی در بررسی علل و عوامل مؤثر برگسترش آن داشته‌اند. شناخت ابعاد اقتصاد زیرزمینی به این دلایل مهم است که شناخت و درک صحیح از این پدیده و علل و آثار آن می‌تواند تصمیم‌گیرندگان، سیاست‌گذاران و مدل‌سازان کلان اقتصادی را در اتخاذ سیاست‌های مناسب یاری رساند.

در بسیاری از موارد دیده شده که تولیدکنندگان کالا یا خدمتی رسمی برای فرار از مالیات، تمام یا بخشی از درآمد خود را به مراجع مالیاتی اعلام نمی‌کنند یا افراد برای عدم پرداخت مالیات به سمت کار کردن در بخش‌های غیررسمی اقتصاد روی می‌آورند. این امر درباره مالیات‌های مستقیم و غیرمستقیم صدق می‌کند. همچنین حقوق و عوارض گمرکی نیز نوعی مالیات است. در این مورد باید گفت در صورتی که تجار و بازرگانان کالای خود را به مراجع گمرکی اظهار نکنند یا عوارض و مالیات متعلقه را پرداخت نکنند، مرتکب نوعی عمل قاچاق شده، کالای وارداتی قاچاق محسوب شده و جزء فعالیت‌های اقتصاد زیرزمینی به حساب می‌آیند (شکیبایی، ۱۳۸۰: ۷۵).

پدیده اقتصاد زیرزمینی، شامل فعالیت‌ها و مبادلاتی می‌باشد که ممکن است قانونی یا غیرقانونی باشند، اما اندازه‌گیری نشده‌اند، زیرا گزارش نمی‌شوند. افراد فعال در اقتصاد زیرزمینی به علت عدم ثبت فعالیت‌های خود در دفاتر رسمی، از پرداخت مالیات شانه خالی می‌کنند. لذا فقدان گزارش غالباً به فرار از پرداخت مالیات منجر می‌شود (صادقی و شکیبایی، ۱۳۸۲). نتیجتاً بزرگ بودن بخش زیرزمینی می‌تواند یکی از دلایل کاهش درآمدهای مالیاتی و افزایش حجم فرار مالیاتی در اقتصاد یک کشور باشد.

-
- 1 . Informal Economy
 - 2 . Black Economy
 - 3 . Parallel Economy
 - 4 . Hidden Economy
 - 5 . Shadow Economy
 - 6 . Unrecorded Economy
 - 7 . Unreported Economy
 - 8 . Irregular Economy
 - 9 . Unobserved Economy

از طرف دیگر به نظر می‌رسد افزایش در بار مالیاتی، هزینه فعالیت در بخش رسمی را افزایش داده و موجب می‌شود افراد تمایل بیشتری به فعالیت در بخش زیرزمینی از خود نشان دهند. لذا یکی از اهداف این تحقیق اندازه‌گیری تاثیر بار مالیاتی بر حجم اقتصاد زیرزمینی می‌باشد. در این تحقیق سعی شده جهت تحلیل بهتر همانند برخی محققان دیگر، بار مالیاتی کل به دو جزء بار مالیاتی مستقیم و غیر مستقیم تفکیک شود. هدف از این تفکیک، اندازه‌گیری تاثیر هر کدام از این دو متغیر بر اقتصاد زیرزمینی است. این نتایج به دانستن این نکته کمک می‌نماید که اقتصاد زیرزمینی به کدام دسته از مالیات‌ها حساسیت بیشتری نشان می‌دهد که این خود کمک شایانی به سیاست‌گذاران جهت اتخاذ سیاست‌های کارا تر برای مقابله با اقتصاد زیرزمینی می‌کند.

لذا با توجه به مباحث فوق، در این تحقیق سعی می‌شود با بررسی ادبیات مربوطه، جهت بررسی بهتر، اقتصاد زیرزمینی در ایران به دو روش^۱ MIMIC و تقاضای نقد، اندازه‌گیری شده و تاثیر بار مالیاتی مستقیم و غیرمستقیم بر گستردگی این بخش از اقتصاد مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد. دلیل انتخاب این دو روش، یکی استفاده متعدد و فراوان محققین - همان‌طور که در قسمت پیشینه تحقیق بررسی خواهد شد - همچنین مزایای خاص آنها - که در فصول دوم مفصل ذکر خواهد شد - است. در ادامه، حجم فرار مالیاتی در اقتصاد ایران نیز به دو روش فوق برآورد می‌شود. در انتها نیز نتایج این دو متغیر از دو روش "شاخص چند گانه - علل چند گانه" و روش تقاضای نقد با یکدیگر مقایسه شده و ارتباط میان این دو متغیر تحلیل خواهد شد.

۳-۱- اهداف تحقیق

هر مطالعه‌ای به دنبال یافتن پاسخ سؤالاتی است که در زمینه‌ی مورد مطالعه در ذهن محقق شکل گرفته است و اهداف تحقیق بر این اساس طراحی می‌شوند. این تحقیق به دنبال رسیدن به اهداف زیر است:

- ۱) اندازه‌گیری حجم اقتصاد زیرزمینی در ایران
- ۲) اندازه‌گیری فرار مالیاتی در اقتصاد در ایران
- ۳) تحلیل تأثیر رشد بار مالیات غیر مستقیم بر حجم اقتصاد زیرزمینی
- ۴) تحلیل تأثیر رشد بار مالیات مستقیم بر حجم اقتصاد زیرزمینی

۴-۱- اهمیت و ارزش تحقیق

اقتصاد زیرزمینی، پدیده‌ای است که در همه کشورهای جهان وجود دارد و هیچ کشوری منکر وجود آن نمی‌شود و در چند دهه اخیر توجه محققین و سازمان‌های دولتی بسیاری را در کشورهای مختلف جهان به خود

جلب کرده که این توجه نشانگر اهمیت این مسئله است. وجود اقتصاد زیرزمینی بزرگ و در حال رشد، اندازه اقتصاد را کمتر از حد نشان می‌دهد و خود نشان‌دهنده وجود انحراف از بازار، مقررات دست و پاگیر و بالا رفتن مشکلات حکومت است و علائم نادرستی را در رابطه با وضعیت اقتصاد نشان می‌دهد که به نتایج و سیاست‌های پیشنهادی ناکارا منجر می‌شود. داشتن اطلاعات از اندازه و ابعاد اقتصاد زیرزمینی، اهمیت فراوانی از جنبه فرار مالیاتی، سیاست‌های کارا جهت گسترش صادرات، اثر بخشی سیاست‌های پولی و مالی، رشد اقتصادی و توزیع درآمد دارد (نادران و صدیقی، ۱۳۸۷).

شناخت ابعاد اقتصاد زیرزمینی به این دلایل مهم است که می‌تواند به کاهش هزینه‌ها، افزایش درآمدهای دولت، دستیابی به راهکارهایی جهت تشویق صادرات، دریافت حق دولت و تامین حق جامعه توسط دولت، تقسیم عادلانه درآمد و ثروت در بین اقشار جامعه، کاهش قاچاق و تجارت غیرقانونی، تخصیص هدفمند و مناسب منابع اقتصادی و در کل رسیدن به اهداف سه‌گانه تخصیص، توزیع و تثبیت کمک کند. بنابراین درک صحیحی از اندازه اقتصاد زیرزمینی و علل و آثار آن می‌تواند برای سیاست‌گذاران و مدل‌سازان کلان اقتصادی با اهمیت باشد (دلانی میلان، ۱۳۸۶).

همچنین یکی از دلایل کوچک ماندن سهم درآمدهای مالیاتی در مجموع منابع درآمدهای دولت پدیده فرار مالیاتی است. به عبارتی تا زمانی که پدیده فرار مالیاتی در اقتصاد ایران مورد بررسی و اصلاح قرار نگیرد، نمی‌توان به گسترش درآمدهای مالیاتی و کاستن از وابستگی بودجه به درآمدهای نفتی امیدوار بود. به طور کلی فرار مالیاتی از دو طریق بر اقتصاد کشور تأثیر می‌گذارد. اول آنکه فرار مالیاتی به دلیل عدم تحقق درآمد دولت، موجب کاهش سرمایه‌گذاری دولتی می‌شود. بنابراین می‌تواند اثر منفی بر رشد اقتصادی داشته باشد. از طرف دیگر به دلیل افزایش پس‌اندازهای خصوصی افراد، می‌تواند محرکی برای سرمایه‌گذاری خصوصی بوده و تأثیر مثبتی بر رشد اقتصادی داشته باشد. فرار مالیاتی همچنین آثار منفی بسیاری بر اقتصاد دارد. فرار مالیاتی باعث تامین نشدن درآمدهای مورد نظر دولت برای هزینه‌های اجتماعی می‌شود. در نتیجه خدمات اجتماعی در حد مطلوب و با کیفیت از سوی دولت ارائه نمی‌شود. همچنین فرار مالیاتی سبب می‌شود درآمدها در سطح جامعه به نحو مناسب توزیع نشده باشد و انباشت ثروت در دست گروه‌های خاص، موجب شکاف طبقاتی گردد. از این روی پرداختن به این دو پدیده، برای کمک به سیاست‌گذاران اقتصادی، جهت اخذ تصمیمات مناسب، برای مقابله با گسترش حجم اقتصاد زیرزمینی و فرار مالیاتی امری بسیار ضروری می‌نماید (سید نورانی، ۱۳۸۸).

همان‌طور که در بیان تحقیق گفته شد، یکی از اهداف این تحقیق اندازه‌گیری تأثیر بار مالیاتی مستقیم و غیر مستقیم بر اندازه اقتصاد زیرزمینی است که نتایج آن می‌تواند کمک شایانی به سیاست‌گذاران جهت اتخاذ

تصمیمات کارا تر نماید. همچنین با توجه به ماهیت پنهان دو متغیر اقتصاد زیرزمینی و فرار مالیاتی، اندازه‌گیری این دو متغیر می‌تواند برخی زوایای پنهان اقتصاد ایران را روشن‌تر سازد که کمک فراوانی به اتخاذ تصمیمات صحیح‌تر می‌نماید.

۱-۵- کاربرد نتایج تحقیق

شناخت مهمترین عوامل گسترش اقتصاد زیرزمینی و اندازه‌گیری سهم هر کدام در افزایش فعالیت‌های این بخش، تصمیم‌گیری جهت مقابله با گسترش این بخش از اقتصاد را تسهیل نموده و سیاست‌گذاران را جهت اعمال بهتر این سیاست‌ها یاری می‌دهد. در این راستا اندازه‌گیری مهمترین متغیرهای مرتبط با نظام مالیاتی که در به‌وجود آوردن اقتصاد زیرزمینی نقش بسزایی دارند، یکی از مهم‌ترین نیازهای سیاست‌گذاران جهت تصمیم‌گیری صحیح است. همچنین تفکیک تاثیرات بار مالیاتی، به دو جزء مستقیم و غیر مستقیم نیز می‌تواند تاثیر هر کدام از این دو دسته مالیات را بر رشد حجم اقتصاد زیرزمینی نشان دهد.

درآمدهای مالیاتی از مهمترین منابع درآمدی هر دولت است. این درآمدها در کشورهای نفتی مانند ایران نقش مهمی در عدم اتکای دولت به درآمدهای نفتی ایفا می‌کند. به نظر می‌رسد اقتصاد زیرزمینی می‌تواند یکی از دلایل افزایش فرار مالیاتی و کاهش درآمدهای مالیاتی یک کشور باشد که آثار زیان‌باری را بر اقتصاد آن کشور وارد می‌کند. اندازه‌گیری نحوه تاثیرپذیری فرار مالیاتی از اقتصاد زیرزمینی می‌تواند راه را برای مقابله با این آسیب‌های اقتصادی و اعمال سیاست‌های لازم جهت مقابله با این صدمات هموار سازد.

۱-۶- فرضیه‌های تحقیق

فرضیه‌های یک تحقیق یکی از مهمترین قسمت‌های هر تحقیق علمی است که مسیر تحقیق را مشخص و محقق را در دستیابی به اهداف تحقیق یاری می‌رساند. فرضیه‌های این تحقیق عبارتند از:

- (۱) حجم اقتصاد زیرزمینی در ایران طی دوره ۱۳۸۷-۱۳۵۷ روند روبه رشدی داشته است.
- (۲) حجم فرار مالیاتی در ایران طی دوره ۱۳۸۷-۱۳۵۷ روند روبه رشدی داشته است.
- (۳) افزایش بار مالیات مستقیم موجب افزایش حجم اقتصاد زیرزمینی می‌شود.
- (۴) افزایش بار مالیات غیر مستقیم موجب افزایش حجم اقتصاد زیرزمینی می‌شود.

۱-۷- مفاهیم و تعاریف

۱-۷-۱- اقتصاد زیرزمینی^۱

اقتصاد زیرزمینی شامل فعالیت‌ها و مبادلاتی است که هرکدام ممکن است قانونی و یا غیرقانونی باشند، اما اندازه‌گیری نشده‌اند، زیرا گزارش نمی‌شوند. فقدان گزارش اغلب به خاطر پرداخت مالیات (فرار مالیاتی) است (گیلز، ۱۹۹۹: ۱۲)^۲. برخی محققان، گذشته از معیار فرار مالیاتی، هر فعالیتی که یکی از مقررات را رعایت نکرده باشد، تابع اقتصاد زیرزمینی می‌دانند (اینست، ۲۰۰۳: ۸)^۳. در جامع‌ترین تعریف، اقتصاد زیرزمینی را می‌توان، کلیه فعالیت‌هایی که به عللی در حساب‌های ملی نمی‌آیند و در تولید ناخالص ملی ثبت نمی‌شوند، نامید (توماس، ۱۹۹۹: ۹)^۴. به عبارت دیگر، همه فعالیت‌هایی که در GNP ای که بطور رسمی اندازه‌گیری شده، وارد نمی‌شوند (اشنایدر، ۲۰۰۹: ۷)^۵.

۱-۷-۲- نرخ مالیات^۶

نرخ مالیات، قسمتی از درآمد یا دارایی افراد است که به منظور پرداخت مخارج عمومی و حفظ منافع اقتصادی، اجتماعی و سیاسی کشور (اجرای سیاست‌گذاری مالی) به موجب قوانین به وسیله اهرم‌های اداری و اجرایی دولت وصول می‌شود (ثاقب فر، ۱۳۸۴: ۱۲). یا به طور کلی می‌توان گفت نرخ مالیات سهمی از درآمد است که افراد برای استفاده از خدمات عمومی به دولت پرداخت می‌نمایند که معمولاً به صورت درصدی بر درآمد افراد اخذ می‌گردد (آکسفورد، ۲۰۰۳: ۱۳۳۱).

۱-۷-۳- بار مالیاتی^۷

مقدار مالیات تحمیل شده به مصرف‌کننده که در کل به صورت نسبت حاصل جمع مالیات بر شرکت‌ها و درآمد به تولید ناخالص داخلی محاسبه می‌شود (عرب مازار، ۱۳۸۴: ۲۰۱ و دلانی میلان، ۱۳۸۶: ۸۷).

1 . Underground Economy

2 . Giles, D. E. A

3 . Enste, D..

4 . Thomas, J.J.

5. Schnider, F.

6 . Tax Rate

7 . Tax Burden

۱-۷-۴- فرار مالیاتی^۱

هر گونه تلاش غیرقانونی به منظور پرداختن مالیات مانند ندادن اطلاعات لازم در مورد عواید و منافع مشمول مالیات به مقامات مسئول، فرار مالیاتی خوانده می‌شود (ضیایی بیگدلی و طهماسبی بلداجی، ۱۳۸۳: ۱۹).

۱-۸-۱- قلمرو تحقیق

۱-۸-۱-۱- قلمرو موضوعی

به لحاظ موضوع، این تحقیق در قلمرو اقتصاد بخش عمومی قرار می‌گیرد.

۱-۸-۱-۲- قلمرو مکانی

از نظر مکانی این تحقیق برای اقتصاد کشور ایران انجام شده است.

۱-۸-۱-۳- قلمرو زمانی

مطالعات مربوط به این تحقیق بازه زمانی بین سال‌های ۱۳۵۷ تا سال ۱۳۸۷ را پوشش داده و داده‌های مورد استفاده به صورت سالانه و سری زمانی می‌باشند.

۱-۹- خلاصه

اغلب تحقیقات انجام شده در حیطه اقتصاد زیرزمینی - همان‌طور که در قسمت پیشینه تحقیق در فصل دوم بررسی خواهد شد - به اندازه‌گیری این بخش از اقتصاد پرداخته و کمتر ارتباط آن با دیگر حوزه‌های اقتصاد مورد بررسی قرار گرفته است. اقتصاد زیرزمینی با توجه به ماهیت پنهان و گستردگی آن، اغلب بخش‌های اقتصادی را تحت تاثیر قرار داده و بر متغیرهای کلان اقتصادی تاثیرات قابل‌اعتنایی بر جای می‌گذارد. یکی از این بخش‌ها که هم تاثیرگذار و هم متأثر از بخش زیرزمینی است، نظام مالیاتی یک کشور است. لذا هدف اصلی این تحقیق اندازه‌گیری دو متغیر اقتصاد زیرزمینی و فرار مالیاتی و تحلیل ارتباط میان این دو متغیر است. در این فصل ضمن بیان مسأله تحقیق، اهمیت و ضرورت انجام تحقیق، اهداف و فرضیه‌های تحقیق، نوع تحقیق و مفاهیم کلیدی تحقیق شرح داده شد.

فصل دوم

مبانی نظری و پیشینه تحقیق

۲-۱- مقدمه

در این فصل ابتدا با تعریف اقتصاد زیرزمینی، مزایا و معایب روش‌های مختلف اندازه‌گیری اقتصاد زیرزمینی مورد بررسی قرار خواهد گرفت. سپس به تعریف و بررسی فرار مالیاتی در ادبیات اقتصادی پرداخته می‌شود. در ادامه مبانی نظری موجود در خصوص رابطه میان اقتصاد زیرزمینی و فرار مالیاتی بررسی شده و در انتها نیز با نگاهی به پیشینه تحقیق، تحقیق‌های صورت گرفته در حیطه موضوع این تحقیق، در قالب تحقیقات داخلی و خارجی مرور می‌شوند.